

Тетяна Іртуганова

ПРОПОВІДНИЦЬКА СПАДЩИНА КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА СТАВРОВЕЦЬКОГО ТА ЛЕОНТІЯ КАРПОВИЧА Й «РУНО ОРОШЕННОЄ» ДИМИТРІЯ ТУПТАЛА

Стаття присвячена порівнянню книги Димитрія Туптала «Руно орошенное» з проповідями класиків українського барокового казання другої половини XVII століття — Кирила Транквіліона Ставровецького та Леонтія Карповича.

Автор статті акцентує увагу на структурі творів. Проповіді Транквіліона Ставровецького і Карповича відносяться до першого типу української проповіді XVII століття, греко-слов'янського. «Руно орошенное» Димитрія Туптала можна віднести до другого типу, латинопольського.

У роботі зосереджено увагу також на художніх особливостях творів. Кількість метафор у спадщині Кирила Транквіліона Ставровецького і Леонтія Карповича менша, ніж у творі Туптала. Коментуючи Святе Письмо, Транквіліон Ставровецький вживає буквальний та алегоричний засіб витлумачення, тоді як у Димитрія Туптала превалує останній.

На відміну від проповідницьких творів деяких авторів XVII століття, у тому числі й Димитрія Туптала, казання Карповича не містять присвят та епіграфів, однак вони традиційно закінчуються молитвою, присвяченою святому, якому призначена проповідь.

Ключові слова: бароко, українська барокова проповідь, гомілетика, оповідання-міраклі, метафора.

Відомим проповідником початку XVII століття є Кирило Транквіліон Ставровецький — викладач Львівської братської школи. Серед його творів можна виділити «Євангеліє учительное, або казаня на неділя през рок и на празники господскіє и нарочитым святым угодником Божиим», яке було надруковано 9 листопада 1619 року.

Взагалі учительне Євангеліє було зібранням повчань на євангельські читання, що покладені за днями тижня й святами. Найдавніше «Євангеліє учительне» слов'янською мовою складено 898 року Костянтином, учнем святого Мефодія [7, 81]. Більшою популярністю користувався збірник, перекладений з грецькою на церковнослов'янську за одними джерелами в 1343, за іншими — в 1403 році. З 1569 року стали з'являтися друковані видання цього твору [7, 82]. Цей тип збірників представляла й книга Транквіліона Ставровецького.

Також особливе місце на початку XVII століття займали проповіді «головного типографа і коректора віленського Свято-Духового братства», церковного й суспільного діяча, сповідника, казnodії, засновника й першого архимандрита Свято-Духового монастиря Леонтія Карповича.

Спадщина цього автора невелика. Це два друкованих казання «На Преображення Господне» та «На Успіння Богородиці», видані під однією обкладинкою у філіалі братської типографії в Єв'є у 1615 році, а також «В неділю перед Різдом

Христовим наука», що зберігається в рукописному збірнику Києво-Софійської бібліотеки.

Книга Димитрія Туптала «Чуда Пресвятої і Преблагословенної Діви Марії» вийшла 7 квітня 1677 року в Новгород-Сіверській друкарні без зазначення імені автора. Твір, присвячений опису див від чудотворної ікони Чернігово-Іллінської Богоматері, було написано тогочасною українською мовою.

Наступні його видання з'явилися під назвою «Руно орошенное» церковнослов'янською мовою. Якщо перше видання виходить без зазначення імені автора, то у книгах, які виходили в 1683, 1689, 1691, 1696, 1697 та 1702 роках, вже називається його ім'я — Димитрій Туптало (пізніше відомий як св. Димитрій Ростовський).

Найбільш ґрунтовні дослідження спадщини Транквіліона Ставровецького подає С. Маслов [7], Леонтія Карповича — Л. Левшун [6]. Вивченням збірки оповідань-міраклів «Руно орошенное» в різні роки, а також проповідницькою спадщиною Димитрія Туптала займалися І. Огієнко [8; 9], М. Попов [10], Ф. Титов [13], І. Савченко [12], М. Федотова [14], Є. Поселянин [11].

Проповіді Кирила Транквіліона Ставровецького та Леонтія Карповича відносяться до першого типу української проповіді XVII століття, греко-слов'янського. Автори, що писали в другій половині XVII століття, вже притримувалися стилю бароко [7, 92–92]. До барокових проповідників ми відносимо й Димитрія Туптала,

автора «Руна орошеного». Проповіді, що базувалися на тенденціях цього стилю, ще відносять до латино-польського типу.

Збірник «Євангеліє учительне» розділяється на дві частини. В першій вміщено 69 повчань на недільні та інші дні церковного року, на перехідні свята, починаючи з тижня про митаря й фарисея і закінчуючи 32-м тижнем після П'ятдесятниці. У другій частині зібрано 36 повчань на неперехідні свята, пам'яті святих і на декотрі пов'язані з цими днями тижня, починаючи з 1 вересня і закінчуючи 29 серпня. До цих 36 повчань додавалися ще 4 проповіді на різні випадки: на освячення нової церкви, на постриження у ченці, на шлюб і смерть православної людини. Число усіх повчань, що входили до книги Транквіліона, дорівнювало 109. На кожен окремий день Кирило Транквіліон подає по одному повчанню, проте в деяких випадках наводиться по 2, 3 чи навіть 5 (на спомин п'яти ран Ісуса Христа) [7, 87].

Спільним з «Руном орошеним» у структурі «Євангелія учительного» є наявність присвяти та передмови до читача. Присвята у цій книзі містила герб, епіграми на герб і послання-присвяти. Збірник було присвячено трьом особам: князю Юрію Чарторийському, князю Самуїлу Корецькому і княгині Ірині Вишневецькій. За передмовою йдуть три невеличкі замітки, що мали вид чи то приміток, чи то епіграфа. В кінці першої і другої частин вміщено молитви («Молитва трудолюбця (автора) о звершенні книги»). Це також співпадає з закінченням «Руна орошеного». Однак праця Димитрія Туптала не має видрукованого змісту та переліку друкарських помилок. Немає також у «Руні» післямови типографів, що закликають читача до поблажливості.

На відміну від творів зазначених нами авторів, казання Карповича не містять присвят та епіграфів. Однак вони традиційно закінчуються молитвою, присвяченою святому, якому призначена проповідь. Велику роль тут відіграють художні засоби, відмінні часом від тих, які було використано в «Руні орошеному».

Схема побудови самих проповідей у Транквіліона Ставровецького достатньо чітка. На початку кожної з них знаходиться невеликий приступ (вступ), за ним розміщується євангельське читання, накладене на цей день, далі йде глумачення євангельського тексту, розділеного на дві частини, причому кожна частина має особливий заголовок. Проте ця схема іноді видозмінюється. Наприклад, різного розміру набуває вступ, який з невеликого уривка може досягати розмірів окремої частини проповіді (як у третьому повчанні на день П'ятдесятниці). Часом замість повного євангельського тексту автор подає скорочений варіант, інколи — лише уривок або позачергове Євангеліє. Відступи у розділенні проповіді на частини можуть бути також

різні. Подекуди проповідь зовсім не ділиться на частини [4, 74; 4, 122]. Часто до звичайних двох частин приєднується повчання, яке можна розцінювати як окрему частину проповіді. Часом звичайна схема повчань порушується різними додатковими статтями, які супроводжують основний зміст проповіді. Наприклад, зауваження щодо заміни одного євангельського читання іншим євангельським читанням перед першою частиною повчання в шостому тижні після П'ятдесятниці. Або примітка про необхідність причащатися чотири чи шість разів на рік, уміщена в кінці другого повчання у Великий Четвер.

Якщо кожна проповідь «Євангелія учительного» має вступ і є самостійною, то «Руно орошеное» являє собою збірник оповідань-міраклів, які доповнюються повчаннями, твором-проповіддю.

Туптало у «Руні орошеному» використовує алегорії досить часто, проте Кирило Транквіліон Ставровецький у своїх проповідницьких творах — рідко. Наприклад, у «Євангелії учительному» у п'яти братах багатого чоловіка з причіти про багатого і Лазаря Транквіліон Ставровецький вбачає п'ять родів: грішників, скупців, срібнолюбців, перелюбників і тих, що полюбляють банкети й веселощі [4, 318]. У творчості Леонтія Карповича кількість метафор і алегорій також менша, ніж у Туптала.

На відміну від проповідницької творчості Транквіліона Ставровецького, представленої «Євангелієм учительним», «Руно орошеное» Димитрія Туптала містить у собі констатацію лише окремих біблійних подій.

Мова проповідей Кирила Транквіліона Ставровецького також наближена до української. Тут немає прикладів, взятих із класичної, давньої літератури, цитованих у «Руні». Лише одного разу звертається автор до анекдоту з римської історії. У творі Туптала доволі часто наводяться приклади з античної спадщини.

На відміну від Туптала Транквіліон вживає тавтологію «запрещением запрещено», «праведний суд судити», «добрим подвигом подвизатися».

Димитрій Туптало не позначає іноземні реалії біблійними назвами (наприклад, вживання виразу «гетьман асирійського війська», оскільки посада гетьмана була характерна тільки для України). Леонтій Карпович також подібно до Кирила Транквіліона Ставровецького називає Бога небесним Гетьманом, додаючи, що святі — це його лицарі та молоді воїни в залежності від ступеня духовного вдосконалення.

Як і в «Руні» Транквіліон цитує церковних авторитетів, таких як Афанасій Олександрійський, Василій Великий, Григорій Нисський, Ігнатій Богоносець, Іоан Золотоустий, Симеон Метафраст, Григорій Двоеслов. Світські письменники представлені доренесансними авторами, що активно цитуються в схоластичних проповідях

пізніших авторів. Уявлення про світ також базувалися на працях, сучасних авторів, у той час як європейські вчені модернізували та вдосконалювали його. Карпович у «Слові на Преображення» цитує Григорія Двоєслова, де той називає трубним зовом велику сердечну радість, яку не можна позначити словами.

Коментуючи Святе Письмо, Транквіліон Ставровецький вживає буквальный та алегоричний засіб витлумачення, тоді як у Димитрія Туптало превалює останній.

Як і для всієї проповідницької спадщини цього періоду для досліджуваних нами творів є характерним паралелізм подій Нового та Старого Заповітів (прихід Месії у роді Давидовім). Це обумовлюється давньою християнською традицією, згідно з якою події, описані у Старому Заповіті містять пророцтва Нового та є підготовкою до нього.

У проповідях Карповича є однакові порівняння, наприклад, храму Соломона на землі та церкви Христової на небі. Перше передує другому. Можна побачити зв'язок між просвітленням лику Мойсея на Синаї та Преображенням Ісуса Христа на горі Фавор. Тут також простежується паралель Старого та Нового Заповітів. Члени Церкви називаються мандрівниками чи сусідами на основі переходу через хрещення у вічне життя, Царство Небесне — домом отця за цією ж аналогією. Якщо ж і зустрічаються яскраві й несподівані порівняння, подібні до барокових, то вони, як правило, є не індивідуально авторськими, а запозиченими. Наприклад, «як повідав один пустельник», світ позначається книгою, дзеркалом, даром та пам'яткою. Заручинами і подружжям називає Леонтій Карпович перебування людини у складі Церкви та єдності з Богом.

Значна роль приділяється у спадщині Леонтія Карповича, як і у «Руні» Димитрія Туптало, образу Богоматері. Тут домінує символічний спосіб представлення образу. Вона іменується тут Сонцем

і Небом, Престолом та Троном — ці порівняння також зафіксовані у релігійному дискурсі.

Карпович міркує, що старозаповітні жінки, такі як Авігея, Анна, Девора, Юдіт були прообразами Богоматері та передували їй. Так само і Димитрій Туптало підтверджує думку, зафіксовану у християнському вченні. За таким же зразком в «Слові на Успіння» прообразом Богоматері були Неопалима Купина Мойсея, «та, що палає в огні і не згорає», море, яке пропускало ізраїльський народ, що рятувався від фараона, жезл Аарона, який розквітнув.

В принципі, ці образи мігрували у церковному дискурсі та знайшли своє відображення в іконографії. Широко відомі такі образи Богоматері як «Неопалима Купина», «Нев'янучий Цвіт». Цим також зближується «Руно орошенное» Димитрія Туптало та проповідницька спадщина Леонтія Карповича. До речі, у «Слові на Успіння» ми зустрічаємо згадку про появу руна Гедеонового як пророцтво про Богоматір. Ця ж історія дала назву «Руно орошенное» Чернігово-Іллінській іконі Діви Марії.

Як і Туптало, Карпович — обізнаний письменник, інтелектуал свого часу. Звичайно, тут ми маємо враховувати аспекти знань та особливості риторичного мистецтва, які викладалися в колегіях у ті часи (зокрема у Києво-Могилянській, де вчився Туптало), та загальний рівень пізнання світу вченими, відомостями в їхньому арсеналі з історії, біології, географії, астрономії тощо. Основними джерелами для себе вони вважають Біблію та твори Святих Отців, оскільки головною метою проповідей є моральне напучування читачів, якого автори досягають різними засобами.

Подальше вивчення творчості Димитрія Туптало (зокрема твору «Руно орошенное»), Кирила Транквіліона Ставровецького та Леонтія Карповича допоможе зробити спостереження над специфікою й особливостями української проповіді XVII століття.

ДЖЕРЕЛА

1. Вомперский В.П. Риторика в России XVII–XVIII вв. / В.П. Вомперский. — М. : Наука, 1988. — 180 с.
2. Димитрій Туптало. Руно орошенное / Туптало Димитрій // Сіверянський літопис.— 2009.— № 4.— С. 151–174.
3. Димитрій Туптало. Руно орошенное / Туптало Димитрій. — Чернігів : Друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1683. — 6+107 арк.
4. Кирило Транквіліон Ставровецький. Євангеліє учительное / Транквіліон Ставровецький Кирило. — Рохманово, 1619. — 548 арк.
5. Крעותень В. Новелістичні жанри давньої української прози. Вибрані праці / В. Крעותень. — К. : НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, К. : Обереги, 1999, С. 188–205.
6. Левшун Л. Леонтий Карпович. Жизнь и творчество / Л. Левшун. — Минск : Экономпресс, 2001. — 288 с.
7. Маслов С. Кирилл Транквиллион-Ставровецкий и его литературная деятельность / С.И. Маслов. — Киев : Наукова думка, 1984. — 246 с.
8. Огієнко І. «Руно орошенное» св. Димитрія Ростовського / І. Огієнко / Професор. рада Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-ту. — Кам'янець-Подільський : Друк. держ. укр. ун-ту, 1920. — 8 с.

9. Огієнко І. Значення святиителя Димитрія в українській церкві і в українській культурі / І. Огієнко / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/religious_digest/38343/
10. Попов М. Свящ. Св. Димитрий Ростовский и его труды (с 17 рисунками) / М. Попов. — СПб. : Типография, 1910. — 355 с.
11. Поселянин Е. Свяtitель Димитрий Ростовский и его творения / Е. Поселянин // Русский паломник, 1909. — № 17. — С. 268–270.
12. Савченко І. Чудеса від ікони Божої Матері Іллінської в літературній обробці Димитрія Ростовського (Туптало) / І. Савченко // Сіверянський літопис. — 2000. — № 2. — С. 42–48.
13. Титов Ф.И. Св. Димитрий, митрополит Ростовский, бывший ученик Киевской духовной академии (1651–1709) / Ф.И. Титов // Труды Киевской духовной академии. — 1909. — № 3. — С. 173–249.
14. Федотова М. Ораторская проза Димитрия Ростовского (украинский период: 1670–1700 гг.) : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / М. Федотова. — СПб. — 1995. — 23 с.

Иртуганова Татьяна Руслановна

ПРОПОВЕДЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ КИРИЛЛА ТРАНКВИЛЛИОНА СТАВРОВЕЦКОГО И ЛЕОНТИЯ КАРПОВИЧА И «РУНО ОРОШЕННОЕ» ДИМИТРИЯ ТУПТАЛО

Статья посвящена сравнению книги Димитрия Туптало «Руно орошенное» с проповедями классиков украинской проповеди барокко XVII столетия — Кирилла Транквиллиона Ставровецкого и Леонтия Карповича.

Автор статьи акцентирует внимание на структуре произведений. Проповеди Транквиллиона Ставровецкого и Карповича относятся к первому типу украинской проповеди XVII столетия, греко-славянскому. «Руно орошенное» Димитрия Туптало можно отнести ко второму типу, латино-польскому.

В работе сосредоточено внимание также на художественных особенностях произведений. Количество метафор в наследии Кирилла Транквиллиона Ставровецкого и Леонтия Карповича меньше, нежели в произведении Туптало. Комментируя Священное Писание, Транквиллион Ставровецкий употребляет буквальный и аллегорический способ толкования, тогда как у Димитрия Туптало превалирует последний.

В отличие от проповедческих произведений некоторых авторов XVII столетия, в том числе и Димитрия Туптало, проповеди Карповича не содержат посвящений и эпиграфов. Однако, они традиционно заканчиваются молитвой, посвященной святому, которому посвящена проповедь.

Ключевые слова: барокко, украинская проповедь барокко, гомилетика, рассказы-миракли, метафора.

Tetiana Ruslanivna Irtuganova

HOMILETIC HERITAGE OF CYRIL TRANQUILLON-STAVROVETSKY AND LEONTIUS KARPOVICH, AND “RUNO OROSHENNOIE” (“THE SHED FLEECE”) BY DEMETRIUS TUPTALO

The article is dedicated to comparison of the book of Dimitri Tuptalo “Dewy Fleece” (“Runo Oroshennoje”) to homilies of classics of the Ukrainian baroque sermon of the second half of the XVII century — Kyryl Trankvilion Stavrovetskyi and Leontii Karpovich.

The author of the article draws attention to the structure of the works. Homilies of Trankvilion Stavrovetskyi and Karpovich belong to the first type of the Ukrainian sermon of the XVII century — “the Greek-Slavic one”. “Dewy Fleece” (“Runo Oroshennoje”) of Dimitri Tuptalo can be referred to the other period — “the Latin-Polish one”.

The paper also focuses on features of the pieces of writing. Number of metaphors in the heritage of Kyryl Trankvilion Stavrovetskyi and Leontii Karpovich is less than in the work of Tuptalo. Commenting on the Holy Scripture, Trankvilion Stavrovetskyi uses literal and allegorical means of interpretation, while Dimitri Tuptalo prefers the latter one.

Unlike sermon works of some authors of the XVII century, including Dimitri Tuptalo, sermons of Karpovich do not contain dedications and epigraphs. However, they traditionally end with a prayer, dedicated to the saint, to which the sermon is devoted.

Key words: baroque, the Ukrainian baroque sermon, homiletic, miracle-stories, metaphor.